

**SECTION 1. INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN
EDUCATION**

10.46299/ISG.2025.MONO.PED.2.1.1

1.1 Роль самоосвіти педагога у підвищенні професійної майстерності

У сучасному світі, що характеризується стрімким розвитком науки, техніки та інформаційних технологій, професійна майстерність педагога набуває особливого значення. Вчитель має бути не лише носієм знань, але й активним учасником освітнього процесу, здатним до постійного саморозвитку та самовдосконалення. Одним із важливих шляхів досягнення високого рівня професіоналізму є самоосвіта. Самоосвіта – це цілеспрямований процес здобуття знань, умінь і навичок поза межами формальної освіти, що здійснюється на основі особистої ініціативи та інтересу. У контексті професійної діяльності вчителя біології самоосвітня діяльність набуває особливого значення, оскільки ця наука стрімко розвивається, а отже, потребує постійного оновлення знань.

Проблеми професійної майстерності педагогів знаходяться в центрі уваги багатьох науковців. Теоретичні та методичні засади розвитку й саморозвитку особистості були предметом дослідження І. Зязюна, В. Лозової, А. Харгрівса та інших учених, які наголошували на активній ролі особистості у власному становленні та професійному зростанні. До проблеми сутності й змісту підготовки майбутніх педагогів зверталися у своїх працях В. Андрущенко, Н. Дем'яненко, І. Зязюн, О. Лавріненко, О. Отич, О. Падалка, М. Солдатенко, О. Шевнюк, які підкреслювали важливість інтеграції знань, практичних навичок та особистісних якостей у педагогічній освіті. Формуванню професійних якостей майбутніх педагогів присвятили увагу такі вчені, як В. Бодров, Г. Васянович, І. Жоров, Онищенко, М. Тищенко, які акцентували на необхідності розвитку високого рівня професійної компетентності у поєднанні з морально-етичними якостями. Питання професійної самоосвіти та самовиховання детально досліджували П. Гальвані, С. Гончаренко, С. Єлканов, Л. Зязюн, І. Наумченко, В. Олійник, Н. Протасова. Окрему увагу в контексті професійної підготовки

приділяють питанню педагогічного спілкування. Цю проблему висвітлювали Н. Волкова, Г. Мешко, Л. Петровська, В. Сухомлинський, О. Яшенкова, акцентуючи увагу на формуванні ефективних комунікативних умінь як важливої складової педагогічної майстерності.

Особливої актуальності питання самоосвіти набуває у контексті підготовки майбутніх учителів біології, адже саме цей фах передбачає інтеграцію новітніх наукових досягнень, екологічного мислення, біоетичних підходів та застосування сучасних цифрових технологій у навчальному процесі. Майбутній учитель біології має не лише володіти предметом, але й уміти зацікавити учнів, розвивати в них критичне мислення, екологічну культуру, дослідницькі навички. Це можливо лише за умови постійної самоосвітньої діяльності. Відтак проблема самоосвіти як фактора підвищення професійної майстерності педагога є достатньо дослідженою, проте потребує подальшої розробки методичний супровід реалізації самоосвіти майбутніх вчителів біології в сучасних закладах вищої освіти.

Поняття «самоосвіта» у науковому дискурсі досліджується з різних позицій – психологічної, педагогічної, філософської, соціальної. У педагогіці самоосвіта трактується як форма неперервної освіти, що передбачає цілеспрямовану, системну й усвідомлену діяльність педагога з удосконалення своєї професійної компетентності. В енциклопедії освіти зазначається, що самоосвіта – це самостійна пізнавальна діяльність людини, спрямована на досягнення певних особистісно значущих освітніх цілей: задоволення загальнокультурних запитів, пізнавальних інтересів у будь-якій якій сфері діяльності, підвищення професійної кваліфікації тощо [4, с. 798]. В українському педагогічному словнику С. Гончаренка визначено, що самоосвіта – освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання ємною частиною в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань [5, с. 296].

У контексті професійної діяльності педагога самоосвіта набуває особливого значення, оскільки дозволяє оперативно реагувати на освітні виклики, впроваджувати новітні методики, цифрові технології, інклюзивні підходи тощо. Особливості самоосвітньої діяльності педагога виявляються в її мотиваційній спрямованості, особистісній значущості, рефлексивному характері, здатності до саморегуляції та самооцінювання результатів.

У науково-педагогічній літературі самоосвіта визначається як цілеспрямований процес засвоєння знань, умінь та навичок, що здійснюється на добровільних засадах поза межами формальної освіти. Як зазначає С. Сисоєва, самоосвіта є невіддільною складовою професійного саморозвитку педагога, яка передбачає активне пізнання, рефлексію та інтеграцію отриманих знань у практичну діяльність [10, с. 9].

В українському освітньому середовищі поняття самоосвіти дедалі частіше пов'язується з концепцією «навчання впродовж життя», що закріплена в стратегіях розвитку освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України та підтриманих міжнародними організаціями, зокрема ЮНЕСКО. У доповіді UNESCO «Education for Sustainable Development» (2021) наголошується, що навчання впродовж життя має стати пріоритетом для забезпечення якості освіти, адаптивності та стійкості освітян у XXI столітті [22].

На думку української дослідниці В. Демченко, педагогічна самоосвіта – це процес цілеспрямованої діяльності вчителя, спрямованої на постійне оновлення фахових знань, умінь і навичок відповідно до вимог часу, соціального замовлення та особистісних професійних потреб [3]. Цей процес включає не лише здобуття нової інформації, а й розвиток особистісних якостей: самодисципліни, відповідальності, внутрішньої мотивації до змін.

Значна увага в сучасних дослідженнях приділяється впливу цифрових технологій на організацію та зміст самоосвіти педагогів. Цифрові ресурси, онлайн-платформи, вебінари та інші інструменти відкривають нові можливості для самостійного навчання, обміну досвідом та професійної комунікації [2]. Водночас, дослідниця С. Литвинова наголошує на важливості розвитку у

педагогів цифрової компетентності як необхідної умови ефективної самоосвітньої діяльності в інформаційному суспільстві [7].

У міжнародному науковому дискурсі спостерігається тенденція до розгляду самоосвіти в контексті концепції «навчання впродовж життя» (lifelong learning). Підкреслюється необхідність формування у педагогів стійкої мотивації до постійного професійного зростання та здатності до самостійного опанування нових знань і вмінь [14]. Особлива увага приділяється розвитку рефлексивної практики як ключового механізму самоосвіти, що дозволяє педагогам аналізувати власну діяльність, виявляти проблемні зони та визначати шляхи їх подолання [19].

Професійна майстерність учителя трактується як інтегративна якість, яка охоплює знання, уміння, педагогічну техніку, особистісні риси, здатність до творчості, рефлексії та інноваційної діяльності. За визначенням Т. Поніманської професійна майстерність – це «високий рівень педагогічної діяльності, що ґрунтується на глибоких знаннях, досконалому володінні методами викладання, розумінні психолого-педагогічних засад навчання та виховання» [9, с. 38].

Залежність між самоосвітою і професійною майстерністю вчителя простежується в кількох аспектах:

- самоосвіта сприяє розширенню професійного світогляду педагога, оновленню теоретичних знань і методичних підходів;
- під час самоосвітньої діяльності вчитель опановує нові дидактичні засоби, вдосконалює методику викладання, враховуючи індивідуальні особливості учнів;
- професійна майстерність включає здатність до постійної рефлексії, самоаналізу і самокорекції;
- самоосвітній пошук передбачає вихід за межі шаблонних рішень, осмислення власного педагогічного досвіду, впровадження інноваційних підходів, що безпосередньо формує творчу складову професійної майстерності.

Дослідження, проведене в рамках проєкту «Teacher Education for Equity and Diversity» [22], показало, що вчителі, які систематично займаються самоосвітою

(особливо в цифровому середовищі), демонструють вищий рівень професійної автономії, інноваційності й педагогічної рефлексії порівняно з колегами, які обмежуються лише обов'язковими формами підвищення кваліфікації. Також важливо враховувати мотиваційний чинник. За дослідженням О. Ляшенка, високий рівень внутрішньої мотивації до самоосвіти безпосередньо корелює з підвищенням педагогічної ефективності, гнучкості у взаємодії з учнями та здатності працювати в умовах змін [8].

В умовах цифрової трансформації освіти зростає значення використання новітніх форм, методів та засобів, які забезпечують гнучкість, доступність та ефективність процесу професійного саморозвитку вчителів. Форма визначає спосіб організації процесу самоосвіти: як, де, з ким і в якій структурі вона реалізується. До сучасних форм самоосвітньої діяльності педагогів можна віднести:

- персоналізоване онлайн-навчання, що уможливлює використання масових відкритих онлайн-курсів (MOOCs), спеціалізованих онлайн-платформ та індивідуальних навчальних траєкторій, що дозволяють педагогам самостійно обирати темп, зміст та час навчання відповідно до своїх потреб та інтересів [20];
- мережеві професійні спільноти забезпечують участь у онлайн-форумах, групах у соціальних мережах, вебінарах та інших інтерактивних платформах для обміну досвідом, обговорення актуальних педагогічних проблем, отримання консультацій та підтримки від колег [21];
- самостійне створення та обмін цифровими освітніми ресурсами, що виражається у розробках власних навчальних матеріалів (відеолекцій, презентацій, інтерактивних завдань) та їх поширенні через онлайн-платформи, що сприяє розвитку творчого потенціалу педагогів та обміну кращими практиками [15];
- використання технологій штучного інтелекту (ШІ) в самоосвіті забезпечує персоналізацію навчального процесу, отримання зворотного зв'язку щодо власної педагогічної діяльності, пошук релевантної інформації та автоматизацію рутинних завдань, пов'язаних із самоосвітою [17].

Можна виокремити такі сучасні методи самоосвітньої діяльності педагогів, як:

- цифрові інструменти для рефлексії – використання онлайн-щоденників, блогів, портфоліо, інструментів для відеозапису та аналізу власних уроків з метою самооцінки та визначення напрямів подальшого професійного розвитку;
- гейміфікація та навчання на основі ігор – застосування ігрових елементів та технологій для підвищення мотивації до самоосвіти, залучення педагогів до активної навчальної діяльності та розвитку професійних компетентностей у цікавій та захоплюючій формі [13];
- мікронавчання – отримання невеликих порцій навчальної інформації у зручному форматі (короткі відео, інфографіка, тести), що дозволяє ефективно використовувати обмежений час для самоосвіти та концентруватися на конкретних темах [12];
- кураторство та менторинг онлайн – отримання індивідуальної підтримки та рекомендацій від досвідчених колег або експертів через онлайн-платформи, що сприяє більш цілеспрямованому та ефективному професійному зростанню [18].

Серед сучасних засобів організації самоосвітньої діяльності педагогів, можна назвати: масові відкриті онлайн-курси (MOOCs) на платформах Coursera, EdX, Prometheus; вебінарні платформи Zoom, Google Meet, Cisco Webex; професійні соціальні мережі та онлайн-спільноти педагогів (TeachThought, Edutopia, Educators Technology); хмарні сервіси для зберігання та обміну навчальними матеріалами (Google Drive, Dropbox, OneDrive); інструменти для створення інтерактивного контенту (Mentimeter, Kahoot!, LearningApps); платформи для управління навчанням (LMS) Moodle, Canvas, Google Classroom; програми для відеозапису та редагування (OBS Studio, Camtasia); інструменти штучного інтелекту для пошуку та аналізу інформації (Google Scholar, Semantic Scholar). Згідно з дослідженням міжнародного проєкту OECD TALIS (2022), більшість успішних педагогів у країнах із високим рівнем освіти активно

користуються саме цифровими засобами самоосвіти, включаючи онлайн-курси, відеоаналітику та професійні онлайн-спільноти [16].

Оптимальне поєднання форм, методів та засобів дозволяє максимально ефективно організувати процес самоосвіти. Як підкреслює В. Кухаренко, ефективна самоосвітня діяльність передбачає не випадковий підбір ресурсів, а цілісну, стратегічно вибудовану систему професійного саморозвитку, що базується на індивідуальному плануванні, внутрішній мотивації та рефлексії [6].

В умовах цифрової трансформації освіти для майбутніх вчителів біології є в пріоритеті вільне володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, використання освітніх онлайн-платформи, цифрових освітніх ресурсів, мультимедійних засобів навчання, а також вміння організовувати дистанційне та змішане навчання [2]. Сучасні науковці Т. Андрущенко і О. Білик переконані у тому, що підготовка майбутнього вчителя біології має передбачати формування навичок організації та проведення біологічних досліджень, експериментів, спостережень, аналізу та інтерпретації отриманих даних. Важливим є вміння залучати учнів до науково-дослідницької діяльності, розвивати їхню пізнавальну активність та дослідницький інтерес [1]. Враховуючи глобальні екологічні виклики, майбутній вчитель біології повинен мати глибоке розуміння екологічних проблем сучасності, володіти методиками формування в учнів екологічної свідомості, відповідальної поведінки та готовності до практичної природоохоронної діяльності.

Вважаємо за необхідне окреслити сутність методичного супроводу реалізації самоосвіти майбутніх вчителів біології. Відтак спираючись думку науковців, ми визначаємо методичний супровід реалізації самоосвіти майбутніх вчителів біології як комплексна система педагогічних впливів, спрямована на стимулювання, організацію та підтримку самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів-біологів з метою їхнього особистісно-професійного зростання та підготовки до ефективної педагогічної діяльності. Методичний супровід самоосвіти майбутніх вчителів біології має здійснюватися за кількома основними напрямками, що охоплюють різні аспекти їхньої підготовки:

1. Інформаційно-орієнтаційний супровід – надання студентам інформації про можливості та ресурси для самоосвіти, включаючи бібліотечні фонди, електронні освітні ресурси, онлайн-платформи, вебінари, наукові конференції, професійні спільноти тощо [7]. Важливим є ознайомлення з критеріями оцінювання результатів самоосвітньої діяльності та вимогами до оформлення звітів.

2. Консультативно-методичний супровід – забезпечення регулярних консультацій з викладачами щодо вибору тем самоосвіти, планування роботи, пошуку необхідної літератури та ресурсів, аналізу отриманої інформації та підготовки звітних матеріалів [1]. Викладачі виступають у ролі тьюторів, які спрямовують та підтримують самостійну навчальну діяльність студентів.

3. Мотиваційно-стимулюючий супровід – створення сприятливої атмосфери для самоосвіти, заохочення студентів до активної участі у науково-дослідницькій роботі, проєктній діяльності, професійних конкурсах та конференціях. Використання різних форм заохочення та визнання досягнень студентів у сфері самоосвіти.

4. Організаційно-методичний супровід – забезпечення інтеграції самоосвітньої діяльності у навчальний процес, визначення форм контролю та оцінювання результатів самостійної роботи студентів (наприклад, підготовка рефератів, презентацій, есе, наукових повідомлень, розробка методичних матеріалів). Включення завдань, що передбачають самостійне опрацювання фахової літератури та інтернет-ресурсів, до навчальних планів та програм [11].

5. Технологічний супровід – забезпечення доступу студентів до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, онлайн-платформ, цифрових освітніх ресурсів, програмного забезпечення, необхідного для самостійного навчання та створення навчальних матеріалів [2]. Надання методичної допомоги у використанні цих інструментів.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило важливу роль самоосвіти, зокрема майбутніх вчителів біології, у контексті підвищення їхньої професійної майстерності. В умовах динамічних змін в освітньому середовищі,

здатність до самостійного навчання та постійного професійного розвитку є ключовою умовою успішної педагогічної діяльності. Розроблений методичний супровід самоосвіти майбутніх вчителів біології може бути використаний у процесі професійної підготовки педагогічних кадрів для оптимізації їхньої самоосвітньої діяльності та забезпечення якісного професійного зростання.